

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

4(1)/2008

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 4 (1)

Харків
2008

УДК 911.3:[09,30,33]

Міжрегіональний збірник наукових праць “Часопис соціально-економічної географії” розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. В “Часописі” розглядаються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі. Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців в цій галузі.

Межрегиональный сборник научных трудов “Часопис соціально-економічної географії” рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В журнале рассматриваются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире. Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Between-regional journal “The Chronicle of Social-Economic Geography” is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world. It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

Редакційна колегія: Олійник Я.Б. -- д.економ.н., професор, член-кореспондент АПН України - шеф-редактор (Київ), Немець Л.М. -- д.геогр.н., професор – голова редакційної колегії (Харків), Голіков А.П. -- д.геогр.н., професор (Харків), Костріков С.В. -- д.геогр.н., доцент (Харків), Кузін О.К. -- д.геогр.н., професор (Харків), Немець К.А. – д.геогр.н., професор, завідувач кафедри гідрогеології, декан геолого-географічного факультету (Харків), Решетов І.К. -- д.геол.-мін.н., професор (Харків), Руденко В.П. -- д.геогр.н., професор (Чернівці), Топчієв О.Г. -- д.геогр.н., професор (Одеса), Черваньов І.Г. -- д.техніч.н., професор (Харків), Шаблій О.І. -- д.геогр.н., професор (Львів), Шищенко П.Г. -- д.геогр.н., професор, член-кореспондент АПН України, президент Українського Географічного Товариства (Київ), Кандиба Ю.І. -- старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства -- технічний секретар (Харків).

Міжнародна рада редакційної колегії: Голд М. -- професор університету ім. Хайме I (м. Севілья, Іспанія), Ефрос В. -- доктор філософії, професор, науковий секретар Сучавського університету ім. Стефана Великого (м. Сучава, Румунія), Євдокімов М.Ю. -- д.г.н., професор (м. Смоленськ, Росія)

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, м. Харків, 61077, Україна; тел.: +38 (057) 707-5274; e-mail: ggfekonom@yandex.ru.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Друкується за рішенням вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Протокол № 6 від 30.05.2008 р.

Рецензенти:

д.геогр.н., професор А.П. Голіков

д.соц.н., професор Л.М. Хижняк

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005 р.

З М І С Т

<i>Вера Дубровина</i> РОЛЬ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРУКТУРНЫХ ФОНДОВ В РАЗВИТИИ ДЕПРЕССИВНЫХ РЕГИОНОВ	120
<i>Надежда Дубровина, Эрика Неубауерова</i> ПРОГРАММЫ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА, МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В СЛОВАКИИ	123
<i>Вікторія Пантилей</i> ТАКСОНОМІЧНА ОЦІНКА ІНТЕГРАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ	128
<i>Сергій Запотоцький</i> ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В РЕГІОН	134
<i>Людмила Немець, Андрій Козловець</i> ДЕЯКІ АСПЕКТИ ГЕОДЕМОГРАФІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ХЕРСОНСЬКОГО РЕГІОНУ	142
<i>Ірина Мельник</i> ДЕМОГРАФІЧНІ ФАКТОРИ БІДНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	147
<i>Лариса Семенюк</i> ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ОБЛАСТІ	152
<i>Олеся Корнус, Людмила Немець</i> СУЧАСНА ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ	156
<i>Петро Сухий</i> СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ПРИВАТНИХ АГРАРНИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ	161
<i>Тамара Меркулова, Олексій Немець</i> МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІКИ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ	167
<i>Валентина Редіна, Ірина Скриль</i> ЕКСКУРСІЯ – СКЛАДОВА ТУРИСТСЬКОГО ПРОДУКТУ ХАРКІВЩИНИ	172
<i>Максим Височин, Юрій Кандиба</i> З ДОСВІДУ ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЕКСПЕДИЦІЙ СТУДЕНТІВ СОЦІО-ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІВ	176
<i>Максим Височин, Микола Яровий</i> ВИКОРИСТАННЯ ГІС В ДОСЛІДЖЕННІ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ ВЕЛИКОГО МІСТА	181
<i>Максим Височин</i> ОСВІТНЯ СТРУКТУРА МІГРАНТІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	186

Дослідження молодих науковців

<i>Вікторія Ромащенко</i> ЕВОЛЮЦІЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ВИВЧЕННЯ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	195
<i>Оксана Савюк</i> ВПЛИВ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ФАКТОРІВ НА УМОВИ ТА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ	207

УДК 911.3 : 314

Ірина Мельник

ДЕМОГРАФІЧНІ ФАКТОРИ БІДНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Розглянуто актуальні питання дослідження бідності населення Луганської області. Обґрунтовано вплив демографічних процесів на формування й поширення бідності. Проаналізовано динаміку найважливіших демографічних показників за 1989 – 2006 рр., виявлено регіональні особливості прояву демографічних процесів та їх впливу на бідність населення Луганської області.

Melnyk I.G. Demographic Factors of Poverty (On Example of Lugansjk Region). *Actual questions of the research of poverty of the population in the Lugansjk Region have been considered. The influence of demographical processes on formation and dissemination of poverty has been grounded. The dynamics of the most important demographical indexes for 1989-2006 have been analyzed, and regional particularities of display of demographical processes and their influence on poverty of the population in the Lugansjk Region have been discovered.*

Актуальність теми дослідження. Необхідність дослідження бідності в нашій країні не викликає жодного сумніву, оскільки, незважаючи на деякі успіхи на шляху її подолання, поки що рано говорити про стійку позитивну динаміку зростання рівня життя громадян України. Крім того, „важливими є зміни рівня життя щодо того, як живе основна маса населення, а не відносно минулих періодів. Зростання доходів значної частини населення (включаючи й бідних) на тлі випереджального їх підвищення в невеликої частини суспільства призводить до консервації всіх основних показників бідності” [1, с. 239]. Нестабільність політичної ситуації й залежність внутрішньодержавної цінової політики від міжнародного ринку енергоносіїв, ненормально велика поляризація доходів населення, нерівномірність подолання кризи в різних секторах економіки й різних територіальних утвореннях та посилення регіональних диспропорцій у рівні життя – усе це знов і знов привертає увагу дослідників до проблеми бідності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представлені в науковій літературі праці економістів, соціологів, демографів (серед них – Григорович С., Колот А., Лібанова Е., Мандибура В., Мігранова Л., Мельник С., Ньорс Л., Рімашевська Н., Соколик М., Харченко В., Хомра О., Хупергарднер Т., Черенько Л., Шишкін В. та багато інших) значною мірою присвячені виявленню та аналізу масштабів, рівня, глибини, структури та механізмів формування бідності. Не менш важливим напрямом наукових розробок є суспільно-географічне дослі-

дження факторів бідності, знання яких дозволяє не лише краще зрозуміти безпосередні причини виникнення й поширення цього негативного соціально-економічного явища, а й побачити його „перспективу”. На відміну від економічних робіт, у яких за допомогою кореляційно-регресійного метода чисто математично досліджуються взаємозв'язки рівня бідності й деяких факторних ознак, суспільно-географічний підхід дає можливість комплексно та в прив'язці до конкретних умов території інтерпретувати ці зв'язки, тобто здійснити свого роду „індивідуальний підхід” при вирішенні цього завдання. На сьогодні в Україні існує нагальна наукова й практична проблема регіоналізації дослідження бідності, що потребує належної уваги з боку суспільно-географів та безпосередньої їх участі в таких дослідженнях. Це актуально також у контексті розуміння суспільством практичної цінності суспільної географії та збереження її ролі як важливого напряму наукових досліджень [3, с. 13]. Проте поки що тема бідності висвітлюється в географічних працях лише фрагментарно, головним чином, при дослідженні рівня життя [6, с. 255 – 262] та регіональної депресивності.

Постановка завдання. Структуру бідності, що склалася в Україні, у найбільш загальному вигляді можна охарактеризувати таким чином: бідне населення представлене двома практично рівнозначними групами – працюючими бідними та вразливими групами населення, які традиційно представляють групу бідних [4, с. 9]. Така структура бідності значною мірою визначається її фа-

кторами (переважно економічними та соціально-економічними – для першої, та переважно демографічними – для другої групи). Якщо детально проаналізувати ці фактори в прив'язці до певної території, то можна зробити ряд висновків щодо витоків формування й поширення бідності, її перспективи й, таким чином, зробити „адресною” та ефективною регіональну соціально-економічну політику.

Демографічні фактори, на відміну від усіх інших (політичних, економічних, соціальних), більш інертні й несуть у собі печатку попередніх тенденцій демографічного розвитку. Їхній вплив на бідність населення проявляється як прямо (через збільшення або зменшення навантаження утриманнями – дітьми або непрацездатними особами), так і опосередковано – через структуру населення (статеву-вікову, шлюбно-сімейну). Ступінь залежності бідності від демографічних факторів визначається, з одного боку, масштабами демографічного неблагополуччя в країні чи регіоні, з іншого – дією інших факторів, що можуть, або компенсувати (зменшувати, нівелювати) негативний вплив демографічних складників, або навпаки, підсилити його.

Луганська область протягом багатьох років посідала перші місця в рейтингу регіонів за рівнем матеріального неблагополуччя її мешканців. Останні дані свідчать, що за результатами 9 місяців 2007 р. область значно покращила свої позиції, „пропустивши вперед” найбільш проблемні Житомирську, Кіровоградську, Херсонську та Чернівецьку області, у яких частка населення, що перебуває за межею бідності, значно вища. Певною мірою це пояснюється поживленням темпів економічного зростання в регіоні. Разом з тим, глибока й тривала демографічна криза, яку переживає Луганщина, дозволяє очікувати подальшого зростання „впливовості” демографічних факторів на рівень життя її мешканців. Не останнє значення для регіону має й наявність зворотного зв'язку між бідністю та демографічними процесами. Таким чином, метою нашого дослідження є аналіз демографічних факторів формування й поширення бідності в Луганській області та з'ясування регіональних особливостей їх прояву.

Виклад основного матеріалу. За даними численних соціологічних досліджень, проведених у країнах пострадянського простору, найбільш поширеними категоріями традиційних бідних є багатодітні та неповні сім'ї (одинокі матері з дітьми, одинокі інваліди та сім'ї інвалідів, одинокі люди похилого віку).

Населення Східного регіону України вже давно „розпрощалось” з традицією багатодітності. Протягом багатьох років у Луганській області сумарний коефіцієнт народжуваності залишається найнижчим в Україні (у 2005 – 2006 рр. він склав 1,042 проти 1,694 на Рівненщині) [2]. У цьому відношенні Луганщина „виграє” перед іншими областями України, особливо західними, де значно вищі як показники народжуваності, так і показники навантаження дітьми на населення в працездатному віці. Разом з тим, оцінюючи вплив „дитячого” фактору на формування бідності в регіоні, слід урахувати високий рівень урбанізованості, за умов якого вартісні показники життя значно вищі за сільську місцевість (достатньо порівняти ціни на продукти й інші предмети першої необхідності, транспортні витрати, плату за дитячі садки, вартість житла й т. ін.). Усе це дозволяє вважати, що одnodітні сім'ї на Луганщині несуть значно більші витрати, пов'язані з вихованням дитини (що певною мірою впливає на рівень доходів населення, знижуючи їх), ніж такі самі сім'ї в слабоурбанізованих регіонах України. Отже, навіть одна дитина (як у повних, так і особливо, у неповних сім'ях) „дається” сім'ям на Луганщині (Донеччині, Дніпропетровщині) набагато важче з економічної точки зору, ніж, наприклад, одна дитина на Закарпатті чи Рівненщині. Одним з підтверджень цьому є статистика абортів, відповідно якій за кількістю абортів у розрахунку на 1000 пологів (у 2006 р. – 75,3) Луганська область посідає друге місце в Україні після Кіровоградської області, значно випереджуючи більш благополучні в економічному відношенні сусідні Харківщину та Донеччину. Інакше кажучи, частота абортів серед жінок Луганської області в півтора рази перевищує середній показник по Україні. Слід відмітити й той факт, що жінки на Луганщині слабше реагували на збільшення виплат при наро-

дженні дитини, ніж, наприклад, жінки слабоурбанізованих регіонів України.

Однією з найбільш вразливих щодо бідності категорій населення є неповні сім'ї. У таких сім'ях коефіцієнт демографічного навантаження завжди більше, ніж у нуклеарних сім'ях повного складу, середні душеві доходи значно менші. Збільшення частки неповних сімей є результатом зростання розлучуваності, смертності (особливо чоловіків) та позашлюбної народжуваності. Аналіз статистичних даних свідчить (табл. 1), що Луганська область виділяється серед регіонів України дуже високими показниками розлучуваності (3 місце) і смертності чоловіків (5 місце), а також має вищий, ніж у середньому в Україні, показник позашлюбної народжуваності (10 місце).

Розлучуваність здатна „продукувати” бідних у доволі великій кількості. Так, при показнику в 4,3 ‰ (загальний коефіцієнт розлучуваності в Луганській області в 2006 р.) чисельність розлучених лише за один рік становила 20716 осіб. Причому серед розлучених пар 58 % мали спільних дітей. Серед останніх 87 % на момент розлучення мали одну дитину, інші – двох та більше дітей (як відомо, ризик бідності неповних сімей з дітьми зростає зі збільшенням кількості дітей). Не останнім фактором розлучуваності на Луганщині є трудова міграція, яка веде до розірвання (спочатку фактичного, а потім і юридичного) шлюбно-сімейних зв'язків між мігрантом та членами його сім'ї.

Таблиця 1

Динаміка демографічних показників у Луганській області¹

Демографічні показники	1989 р.	2006 р.	«+», «-», у % до 1989 р.	Рейтинг серед регіонів України в 2006 р.
Частка осіб у віці старшому за працездатний в усьому населенні, %	20,7	25,3 ²	22,2	8
Кількість осіб у віці старшому за працездатний у розрахунку на 1000 осіб працездатного віку	364	411 ²	12,9	8
Кількість осіб у віці молодшому за працездатний на 1000 осіб працездатного віку	393	214 ²	- 45,5	25
Смертність чоловіків (на 1000 осіб)	11,8	19,8	67,8	5
Кількість зареєстрованих розлучень (на 1000 осіб)	4,2	4,3	0,2	3
Позашлюбна народжуваність, %	12,4 ⁴	25,1	102,4	10
На 1000 чоловіків припадає жінок ³	1159	1188	2,5	5

¹ Населення України, 2006: Демографічний щорічник. – К.: Державний комітет статистики України, 2007. – 565 с.; Кількість, територіальне розміщення та статеві-віковий склад населення Луганської області (за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року). – К.: Луганське обласне управління статистики. – 2003. – 229 с.

² Дані на 1.01.2007 р.

³ Для наявного населення

⁴ дані на 1990 р.

Збільшення частки неповних сімей у регіоні відбувається також через негативну динаміку смертності населення. Смерть одного зі членів подружжя є також досить вагомою причиною формування неповних (уламкових) сімей. Смертність як чоловіків, так і жінок на Луганщині, перевищує відповідні загальноукраїнські показники. Негати-

вну динаміку має статистика удівства. У 1979 р. частка удівців у структурі населення регіону складала 2,0 %, у 1989 р. – 3,0 %, у 2001 р. – 4,3 % [5]. Як і в інших регіонах України, удівство на Луганщині має жіноче „обличчя”, оскільки зумовлене надсмертністю чоловіків (причому при домінуванні смертності контингентів працездатного ві-

ку). Різниця між тривалістю життя жінок і чоловіків (на користь перших) стабільна й складає 12 років, що більше ніж загалом в Україні. Ураховуючи гендерний аспект удівства зазначимо, що це додатковий фактор збідніння, оскільки доходи жінок (заробітна плата, пенсії) з різних причин є нижчими за доходи чоловіків. Виняток складають хіба що працюючі жінки раннього пенсійного віку, які мають можливість отримувати пенсії й, водночас, заробітну плату.

Особливо високу ймовірність потрапляння до бідних мають неповні сім'ї, очолювані жінками. Останнім часом в Україні досить інтенсивно відбувається зростання частки таких сімей за рахунок позашлюбних народжень. На Луганщині питома вага матерів, що народили дитину поза шлюбом, зросла (порівняно з 1989 р.) удвічі, склавши

25,1 %. Характерно, що цей процес відбувається при кількісному переважанні чоловіків над жінками на шлюбному ринку Луганської області. Станом на 1.01.2007 р. чисельність чоловіків у працездатному віці була більшою за чисельність жінок у працездатному віці на 36 тис. осіб. Зрозуміло, що певна частина позашлюбних дітей народжена жінками, які живуть у незареєстрованих шлюбах. Проте більшість з позашлюбних народжених дітей – це ті, хто виховуватиметься в класичних неповних сім'ях матерів – одиночок. Можна стверджувати, що підвищення допомоги при народженні дитини певним чином профінансувало зростання кількості таких сімей в Україні, особливо в бідніших її регіонах (зокрема, на Луганщині).

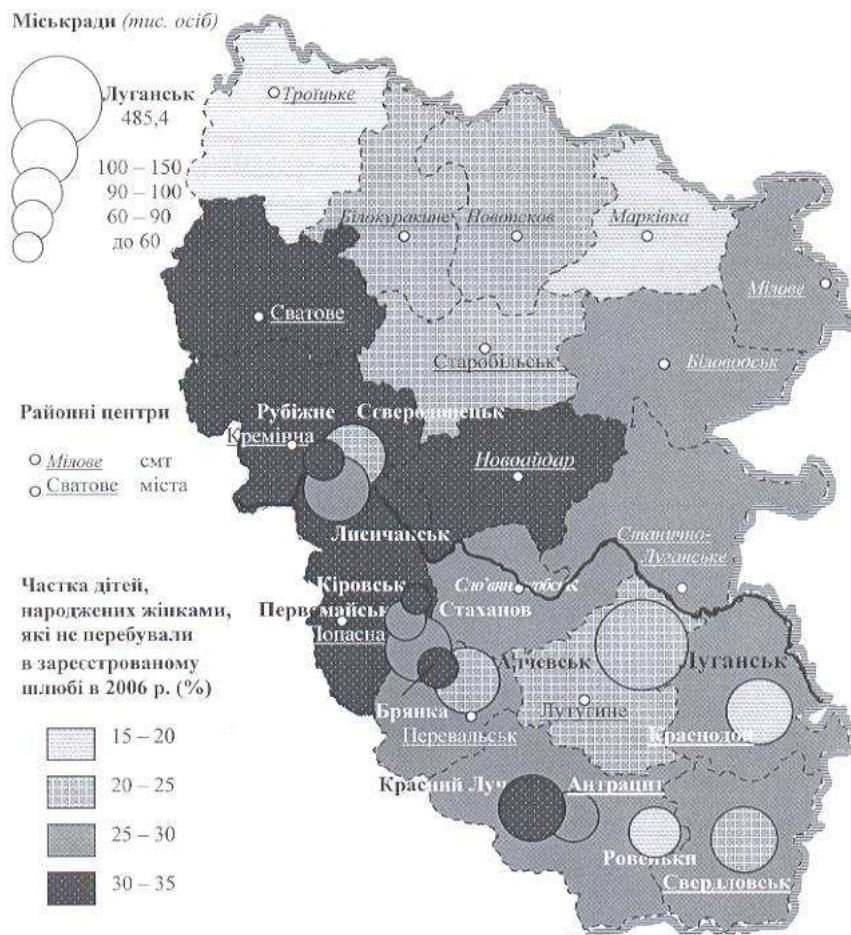

Рис. 1. Частка позашлюбних народжень по регіонах Луганської області (2006 р.)

Старіння населення – це також один з факторів збільшення навантаження утриманнями як на суспільство, так і на кожен сім'ю, зокрема. Луганщина належить до пер-

шої десятки найбільш „старих” регіонів України. Кожний четвертий мешканець Луганської області – це пенсіонер за віком. Бідність населення похилого віку зумовлена

сукупної дією багатьох чинників: низьким рівнем пенсійного забезпечення, низьким рівнем економічної активності (що впливає вже з факту призначення пенсії по досягненню певного віку), поганим здоров'ям та високими витратами на лікування, меншими адаптаційними можливостями до змінення умов буття. До того ж значну частку осіб цієї вікової категорії утворюють самотні люди, яким набагато важче долати побутові негаразди (оплачувати вартість комунальних послуг і т. ін.). Ураховуючи сучасну тенденцію нуклеаризації сімей можна спрогнозувати подальше збільшення частки саме одиноких пенсіонерів у структурі населення. Слід відзначити, що зі старінням населення різко зростають соціальні обов'язки суспільства, що позначається на витратних статтях бюджетів усіх рівнів управління.

Щодо гендерного аспекту формування доходів, то відомо, що в цьому плані жінки поступаються чоловікам. Це є результатом багатьох причин: дискримінації на ринку праці за ознакою статі, відволікання від кар'єри в зв'язку з материнством, частими уходами на лікарняні, неможливістю займатися підробітками й т. ін. Чисельне переважання жінок над чоловіками на Луганщині забезпечується за рахунок старших вікових груп. Так, у Луганській області серед населення пенсійного віку 70,6 % склали жінки й лише 29,4 % – чоловіки (на 1.01. 2007 р.). Виходячи з цього можна стверджувати, що збільшення гендерної асиметрії в регіоні (табл. 1) збільшує ризик бідності.

Слід зазначити, що існують суттєві відмінності в особливостях демографічних процесів в межах Луганської області, що добре видно хоча б з рис. 1, на якому зображено динаміку позашлюбних народжень. Попри всі припущення, соціально-економічна контрастність аграрної північної та промислової південної частин Луганщини не підкріплюється аналогічною контрастністю демографічних показників, що свід-

чить про певну ступінь „автономності” демографічних процесів. Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити **висновок**, що демографічні фактори здійснюють значимий вплив на динаміку бідності в регіоні. Ураховуючи феміністичні тенденції та лібералізацію шлюбних стосунків, зміни у віковій та статевій структурі можна стверджувати, що такий чинник, як збільшення частки неповних сімей продовжить свій вплив на рівень бідності в регіоні в бік її підвищення. Такий самий ефект матиме зростання навантаження збоку осіб похилого віку, більшість з яких становлять жінки. Це потребуватиме значних додаткових фінансових ресурсів та відповідних заходів органів державного управління, пов'язаних із вихованням дітей у неповних сім'ях, підтримкою цих сімей, з соціальною опікою літніх людей, особливо одиноких.

Слід зазначити, що дія демографічних факторів суттєво коригується демографічною та соціально-економічною структурою домогосподарств. Це означає, що рівень доходів у розрахунку на одну людину завжди залежатиме від кількості утриманців у конкретному домогосподарстві, від їхнього якісного складу (діти чи старі, інваліди чи умовно здорові), від зайнятості (або незайнятості) дорослих членів сім'ї й т. ін. На жаль, вітчизняна статистика не дає повної інформації про структуру домогосподарств, що зумовлює необхідність аналізу показників, що мають відношення до всього населення певної території, що методологічно не зовсім правильно. Разом з тим, аналіз наявних демографічних тенденцій дає можливість виявити й краще зрозуміти структурні чинники, що впливають на формування матеріальної нерівності населення в регіоні, виявити територіальні особливості їх прояву й, таким чином, визначити зони з потенційно високою небезпекою формування й поширення бідності населення.

Література

1. *Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій (колективна науково-аналітична монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2006. – 356 с.*
2. *Населення України, 2006: Демографічний щорічник. – К.: Державний комітет статистики України, 2007. – 565 с.*

3. Олійник Я.Б., Мезенцев К.В. Прогнозування регіонального розвитку як конструктивна функція суспільної географії // *Географія і сучасність: Зб. наук. пр. НПУ імені М.П.Драгоманова.* – К.: Вид-во НПУ, 2003. – С. 11–29.
4. Римашевская Н.М. Социальный вектор развития России // *Народонаселение.* – 2003. - № 4. – С. 5 – 15.
5. Склад населення за шлюбним станом (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). – К.: Державний комітет статистики України, 2003. – 216 с.
6. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.